



Dr. REFİK SAYDAM ÖNDERLİĞİNDE CUMHURİYET DÖNEMİ SAĞLIK HİZMETLERİNİ MODERNLEŞTİRME ÇABALARI

*Dr. Efforts to Modernize Republican Health Services under the Leadership of
Refik Saydam*

Halil İbrahim AKSAKAL¹

ÖZET

Sağlık ilk çağlardan günümüze kadar medeniyetlerin, milletlerin ve bütün insanlığın olmazsa olmaz yaşam değerleri arasında yer almıştır. Dünyanın hemen her bölgesinde İnsanın sağlıklı yaşaması sağlam bireylerin, ailelerin, toplumların, milletlerin ve medeniyetlerin sağlıklı yetişebilmesi için tıp ilmine ve sağlık araştırmalarına ihtiyaç duyulmuş ve bu doğrultuda ilk insandan günümüze kadar bilimsel incelemeler süregelmiştir.

1923'te Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte sağlık çalışmaları ve tıbbi araştırmalar Gazi Mustafa Kemal'in önderliğinde ve onun direktifleri doğrultusunda hız kazanmış ayrıca dönemin Sağlık Bakanı Dr. Refik Saydam başkanlığında Hıfzıssıhha Enstitüsü kurulmuş, Türk Kızılay Cemiyeti çağdaş değerlerle yeniden şekillendirilmiştir. Çağın mevcut ihtiyaçları doğrultusunda doktor ve hastabakıcı yetiştirilmeye başlanmış, yataklı tedavi hizmetleri yurt genelinde kurulmuş ve bu dönemde çeşitli hastalıklarla mücadele edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Refik Saydam, Hıfzıssıhha, Sağlık, Hastaneler, Kızılay...

ABSTRACT

Health observately take part in civilization's, nations and people's life valve from the ancient times till now, people need medicine and health researchs in the world's almost every region because people live healthy and healthy people, healthy families, healthy societies, healthy nations, healthy civilizations and so scientific resarch have been done from the first person time till now.

By the Republik founded in 1923, health and medical resaeachs earned the speed thanks to Gazi Mustafa Kemal and his instruction, however Dr. Refik Saydam, who was the Term's Health Minister, set up Hıfzıssıhha institue, and Red Crescend was found again with comtemporory valve Doctor and nurse was started to breed, sleeping cure was found around the coujntry and in this term it is resisted against to different illnesses.

Key Words: Refik Saydam, Hıfzıssıhha, Health, Hospital, Red Crescend...

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşından sonra yurdun düşman işgaline uğraması üzerine, Türk Kurtuluş Savaşı başlamıştır. Bu açıdan bakıldığında Türk Milleti sadece düşmanla mücadele etmemiş aynı zamanda ekonomik yetersizliklerle, açlıkla, psikolojik sorunlarla ve salgın hastalıklarla da mücadele etmiştir. Yeni Türk Devleti'nin kurucusu olan Gazi Mustafa Kemal, Cumhuriyet'i kuran cumhurun sağlıklı ve dinamik bir yapıya sahip olmasına büyük önem vermiştir. Çünkü cumhurun kuvveti aynı zamanda, Cumhuriyetin'de kuvveti ve hâkimiyeti manasındadır. Bu amaç doğrultusunda Sağlık Bakanlığı kurulmuş ve Refik Saydam Bakan olarak atanmıştır.

Türkiye'de sağlık hizmetlerini modernleştirme çabaları, Cumhuriyet döneminin öncesine uzanır. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti, sağlık alanında insanların ihtiyaçlarını karşılayan bir takım çabalar içerisine girmiştir. Bu amaçla, 1871 tarihinde "İdareyi Umumiye-i Tıbbiye Nizamnamesi" ni yayımlamış böylece halka hizmet amacı güden kimi örgütlerin kurulması sağlanmıştır. "Memleket Tabipleri" adlı bir kadro var ederek ülkenin gerekli yerlerine hekim atayan devlet, bunun yanı sıra Tabip Muavini makamını da yapılandırarak memleket tabiplerinin yanına birer

¹ İnönü Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi/Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi MALATYA,haksakal@mail.com

yardımcı almalarının yolunu açmıştır. Bu düzenleme, 1912 tarihinde Vilayet-i İdare-i Sıhhiye Nizamnamesi'nin yayımlanması ile değişmiştir. Buna göre, "Memleket Tabibi" ünvanı kaldırılarak yerine, "Hükümet Tabibi" adıyla yeni bir kadro oluşturulmuştur².

1. Milli Mücadele Döneminde Dr. Refik Bey

Milli mücadele döneminde Anadolu'da zararlı cemiyetlerin, işgal kuvvetlerinin ve özellikle hilafet yandaşlarının yaptıkları olumsuz faaliyetler, Anadolu halkını ekonomik olarak zayıflatmış, sosyal, içtimai ve bilhassa sağlık alanında Türk halkını zor durumda bırakmıştır³. Birinci Dünya Savaşından yenik çıkan Osmanlı Devleti ve mevcut yönetimi, daha Mondros Mütarekesi'ni imzalarken, Osmanlı Devleti'nin kurtuluş çaresi olarak İtilaf Devletleriyle uzlaşmayı düşünmüşlerdir. İtilaf Devletlerini kızdıracak hareketlerden kaçınarak, onların hoşgörüsünden faydalanmışlardır. İstanbul Hükümeti, Padişah ve onlara inananlar, memleketin kendi başına, yeni bir savaşa girerek kurtulmasının imkânsızlığına inanıyorlardı. Hatta böyle bir girişimin itilaf devletlerinin insaf ve merhametini olumsuz etkileyeceği, bize karşı daha acımasız davranmalarına sebep olacağı korkusuyla yaşıyorlardı⁴.

Anadolu'da milli uyanışı sağlamak, itilaf devletlerine karşı vatani müdafaa etmek amacıyla Gazi Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları İstanbul'dan Samsun'a doğru hareket etmişlerdir. Bu dönemde Mustafa Kemal'in yanında Anadolu insanının sağlığı için canla başla mücadele eden Dr. Refik Bey vardı. Dr. Refik Bey, 5 Mayıs 1919'da IX. Ordu Kıta Sıhhiye Müfettişliği Muaviniğine tayin olmuş ve Mustafa Kemal Paşa karargâhı ile Sıhhiye Müfettiş Muavini olarak Samsun'a gitmek üzere yola çıkmıştır⁵.

Dr. Refik Bey, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkıştan itibaren Havza, Amasya, Tokat, Sivas, Erzincan ve Erzurum'da Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer almıştır. Mustafa Kemal, 3 Temmuz 1919'da Erzurum'a gelmiş ve gelişini takip eden ilk günlerde başkanlığı altında önemli bir toplantı yapmıştır⁶. Dr. Refik Bey 10 Eylül 1919 tarihinde Erzurum Askeri Hastanesi Bulaşıcı Hastalıklar Şefliğine atanmış ancak bu görevi kabul etmeyerek diğer arkadaşları gibi askerlikten istifa etmiştir⁷.

Fevzi Çakmak Paşa'nın başkanlığındaki İcra Vekiller Heyetinde, Sıhhiye ve İçtimai Muavenet Vekili olan Dr. Adnan Adıvar'ın istifası üzerine, 10 Mart 1921'de Dr. Refik Saydam Sıhhiye ve İçtimai Muavenet Vekili olarak seçilmiştir. Bu arada Milli Savunma ve Sağlık ve Sosyal Yardım Komisyonlarında çalışmış, ayrıca Milli Savunma Komisyonunun kâtipliğini III. toplantı yılında da, sağlık komisyonunun başkanlığını yapmıştır⁸.

2. Cumhuriyet Döneminde Dr. Refik Saydam'ın Sağlık Bakanlığı

II. Dönemde İstanbul'dan Milletvekili seçilen Dr. Refik Bey, 30 Ekim 1923'de İsmet Paşa tarafından kurulan ilk Cumhuriyet Kabinesi'nde Sıhhiye Vekili olmuştur. O, 6 Mart 1924'teki II. İnönü Kabinesinde'de yerini korumuş fakat 21 Kasım 1924'te İsmet Paşa'nın Başbakanlıktan istifası ile görevi sona ermiştir. 3 Mart 1925'te yeniden Başbakanlığa getirilen İsmet Paşa Kabinesinde Dr. Refik Bey tekrar Sıhhiye Vekili olmuştur⁹. Dr. Refik Bey, 1 Eylül 1925'te toplanan Birinci Milli Türk Tıp Kongresi'ne başkanlık yapmıştır. Yaptığı açılış konuşmasında Türk doktorlarının vazifelerini Misak-ı Tıbbi halinde üç esasta toplamıştır.

Buna göre: Türk doktoru özel ve meslek yaşantısında medeni hayatın sunduğu bütün özelliklerden yararlanmalı ve bu yönüyle herkese örnek olmalı, yalnız bununla kalmayıp, iletişim

² Sağlık Hizmetlerinde 50 yıl, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, no: 442, Ankara, 1973, s. 54-57.

³ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal*, 1919-1922, İstanbul, 2001, s. 47.

⁴ Rahmi Doğanay, *Teali-i İslam Cemiyeti'nin Beyannameleri*, Elazığ, 2008, s. 9.

⁵ Fethi Tevetoğlu, *Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s. 223.

⁶ Sami Önal, *Hüsrev Gerede'nin Anıları Kurtuluş Savaşı Atatürk ve Devrimler*, İstanbul, 2002, s. 37.

⁷ İsmail Arar - Uluğ İğdemir - Sami N. Özerdim, *Türkiye Ansiklopedisi*, 1923-1973, S. 4, İstanbul, 1974, s. 198.

⁸ Esin Kâhya- Ayşegül D. Erdemir, *Bilimin Işığında Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tıp ve Sağlık Kurumları*, Ankara, 2000, s. 159.

⁹ Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi, 1918-1938*, S. 49, Ankara, 1988, s. 90.

kurduğu herkese koruyucu sağlık hizmetleri ile ilgili tedbirleri ve bu alandaki gelişmeleri anlatarak, rehber vazifesi görmelidir. Faaliyetlerini sadece büyük şehirlerde değil özellikle kırsal kesimleri kapsayacak şekilde yapmalı, Türk köylüsünün sağlıklı ve mutlu olması için sürekli çalışmalıdır¹⁰.

Vekilliği esnasında Dr. Refik Bey, 1926 yılında iki ay süre ile yurt dışında incelemelerde bulunmuştur. Yine aynı tarihte Türk Kodeksi üyeliğine tayin olmuştur. III. Dönemde yine İstanbul Milletvekilliğine seçilen (1927) Dr. Refik Bey, İsmet Paşa'nın Kabinesinde Sıhhiye Vekilliğini sürdürmüştür. 3 Mayıs 1929'da Bakanlar Kurulunca, mesleki incelemeler yapmak üzere Amerika, İngiltere ve Almanya'ya gönderilmiş, 9 Temmuz 1929'da yurda dönmesinin ardından da İsmet Paşa'nın, 26 Eylül 1930'da kurduğu yeni Kabinede Sıhhiye Vekili olmuştur. Aynı yıl İstanbul Tıp Fakültesi fahri müderrisliğine seçilmiştir¹¹.

Dr. Refik Bey, 1931 yılında yapılan IV. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimlerinde yeniden İstanbul milletvekili seçilmiş, İsmet Paşa'nın 4 Mayıs 1931'te kurduğu kabinede de yerini korumuş ve 15 Temmuz 1931'de ilk toplanan Sağlık Şurasına Başkanlık etmiştir¹². 1934'te Saydam soyadını alan Dr. Refik Bey, V. Dönemde yine İstanbul Milletvekilliğine seçilmiş, 1935 seçiminin yenilenmesi nedeni ile 1 Mart 1935'te kurulan İsmet İnönü Kabinesinde Sıhhiye Vekili olmuştur. 25 Ekim 1937'de İsmet İnönü'nün istifası ile Dr. Refik Saydam'ın görevi son bulmuştur. Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünden bir gün sonra 11 Kasım 1938'de kurulan II. Celal Bayar Hükümetinde Dâhiliye Vekilliğine ve Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğine getirilen, Dr. Refik Saydam, 1939'daki VI. dönem TBMM seçimlerinde, İstanbul Milletvekili olarak, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından Başbakanlığa atanmıştır¹³.

Dr. Refik Bey Başbakan olana kadar aralıklarla Sağlık Bakanlığı görevinde bulunmuştur. TBMM'de 3 Mayıs 1920 ve 25 Ocak 1939 tarihleri arasında kurulan hükümetlerde görev alan Başbakanları ve Sağlık Bakanlarını şu şekilde belirtmek mümkündür:

3 Mayıs 1920-24 Ocak 1921: Başbakan Mustafa Kemal Paşa - Sağlık Bakanı Adnan Bey (Adıvar).
24 Ocak 1921 - 19 Mayıs 1921: Başbakan Fevzi Paşa (Çakmak) - Sağlık Bakanı Adnan Bey ve Adnan Bey'in istifası nedeni ile 10 Mart 1921'den itibaren Sağlık Bakanı Refik Bey olmuştur.
19 Mayıs 1921-9 Temmuz 1922: Başbakan İsmet Paşa (20 Aralık 1921)-Sağlık Bakanı Refik Bey.
12 Temmuz 1922-4 Ağustos 1923: Başbakan Hüseyin Rauf Bey (Umay)- Sağlık Bakanı Rıza Nur.
4 Ağustos 1923 - 27 Ekim 1923: Ali Fethi Bey (Okyar)- Sağlık Bakanı Rıza Nur.
27 Ekim 1923 - 6 Mart 1924: Başbakan İsmet İnönü Sağlık Bakanı Refik Bey.
6 Mart 1924 - 22 Kasım 1924: Başbakan İsmet Paşa - Sağlık Bakanı Refik Bey.
22 Kasım 1924 - 3 Mart 1925: Başbakan Ali Fethi Bey - Sağlık Bakanı Mazhar Bey.
3 Mart 1925 - 1 Kasım 1927: Başbakan İsmet Paşa - Sağlık Bakanı Refik Bey.
1 Kasım 1927 - 27 Eylül 1930: Başbakan İsmet Paşa - Sağlık Bakanı Refik Bey.
27 Eylül 1930 - 4 Mayıs 1931: Başbakan İsmet Paşa - Sağlık Bakanı Refik Bey.
4 Mayıs 1931- 1 Mart 1935: Başbakan İsmet Paşa - Sağlık Bakanı Refik Saydam.
1 Mart 1935 - 1 Kasım 1937: Başbakan İsmet Paşa - Sağlık Bakanı Refik Saydam.
1 Kasım 1937 - 11 Kasım 1938: Başbakan Mahmut Celal Bayar - Sağlık Bakanı Hulusi Alataş.
11 Kasım 1938 - 25 Ocak 1939: Başbakan Mahmut Celal Bayar - Sağlık Bakanı Hulusi Alataş (Refik Saydam bu dönemde İçişleri Bakanıdır).

Görüldüğü gibi Cumhuriyet döneminde en uzun süre hizmet veren Sağlık Bakanı, Dr. Refik Saydam'dır toplam (14 Yıl 6 ay) görev yapmıştır¹⁴.

¹⁰ Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 3, İstanbul, 1972, s. 543.

¹¹ Dr. Refik Saydam 1881-1942 Ölümünün 40. Yıl Anısına, Merkez Hıfzısıhha Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1982, s. 13.

¹² İlhami Nasuhioğlu, *Tıp Tarihine Kısa Bir Bakış*, Ankara, 1975, s. 133.

¹³ Dr. Refik Saydam, 1881-1942 Ölümünün 40. Yıl Anısına, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, Yayın No: 495, Ankara, 1982, s. 43-44.

¹⁴ Feridun Nafiz Uzluk, *Genel Tıp Tarihi*, Ankara, 1958, s. 339.

2.1. Dr. Refik Saydam'ın Sağlık Bakanlığı Döneminde Sağlık Alanında Çıkarılan Yasalar

Refik Saydam dönemini diğer dönemlerden ayıran önemli farklılık, yürürlüğe konulan sağlık yasaları olmuştur. Uzun yıllar yürürlükte kalacak olan bu yasalar, aynı zamanda devletin sağlık alanındaki sorumluluğunun çerçevesini de belirlemesi açısından önemlidir. Bu alanda atılan adımlardan ilki, 8 Eylül 1926 tarihli Özel İdare ve Belediyelerdeki Sağlık ve Hayır İşlerine ilişkin kararnamedir. Bu kararnameyle Özel İdare, Büyükşehir ve diğer belediye bütçelerinin, sağlık ve hayır işleriyle ilgili düzenlemeleri içeren yönetmeliğin yürürlüğe girdiği bildirilmektedir. Aynı zamanda, hastane ve dispanserlerin Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na bağlı olarak açılacağı, bunların işleyişinin de Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na bağlı olarak yürütüleceği belirtilmektedir¹⁵.

1926 yılında başlatılan diğer bir uygulama ise tatil günlerinde hizmet alınabilmesi ile ilgili kanundur. 1 Aralık 1926 tarihinde çıkarılan kanunla, halkın hafta sonu tatilinde de sağlık hizmeti alabilmesi için bir takım düzenlemeler yapıp, hastane, dispanser ve eczanelerin o dönemde resmi tatil olan cuma günlerinde açık tutulması sağlanmıştır¹⁶. Bu yılda kabul edilen son sağlık yasası, Özel İdare ve Belediyelerdeki sağlık işleri ve çalışanlarına ilişkindir. Bu kanunla Özel İdare, Büyükşehir ve Belediyelerdeki sağlık personel kadrosu ve bütçeleri arasındaki düzensizliğin önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Düzenlemeden önceki yapılanmada taşra sağlık kurumlarına yardımda birlik sağlanamadığı ve halk sağlığı için gerekli görevlerin akışında engel ve düzensizlikler yaşandığı gözlenmektedir. Tüm bu hizmetlerin tek bir kaynaktan yürütülerek sorunun giderilmesi tasarının hazırlanma gerekçesini oluşturmaktadır¹⁷. O güne dek yapılan hizmetlerin toplu bir bilançosunu, 1927 yılı bütçe görüşmelerinde Sağlık Bakanı Dr. Refik Saydam çizmiştir. Saydam, Sağlık Bakanlığı'nın Meclis tarafından kabul edilen yasalara uygun politikalar belirlediğini söyleyerek, halk sağlığı hizmeti konusunda faaliyet gösteren dispanser, tedavi evleri, numune hastaneleri, özel idare ve belediyelerdeki sağlık işlerinin planları ölçüsünde yürütüldüğünden bahsedilmiştir. Ayrıca Salgın hastalıklarla mücadele konusunda yapılan çalışmalara değinmiştir, sıtma, trahom ve zührevi hastalıklarla mücadelenin sürdüğünü söylemiştir. Doğumevi, ebe yurdu, tıp öğrenci yurdu yapıldığını ve önemli kanunların çıkarıldığını belirtmiştir. Bir önceki yılda, ülke genelindeki laboratuvarlarda 6.179 araştırma yapıldığını, bu sayının 1926 senesinin ilk dokuz ayında 11.285 olduğunu ve giderek arttığını belirtmiştir¹⁸. Yurt genelindeki çalışmalarını aynı yoğunlukta sürdüren Sağlık Bakanlığı, 16 Şubat 1927 tarihli kararname ile bir önceki yıl çıkan sıtma Mücadele Kanunu'nun uygulanmasının yürürlüğe konulduğunu da vurgulamıştır¹⁹.

Refik Saydam döneminde çıkan en önemli kanun ise şüphesiz ki “*Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarzı İcrasına Dair Kanundur*”²⁰. Hekimlik mesleğinin uygulama alanını düzenleyen bu kanunun ortaya çıkış gerekçesi 23 Ekim 1860 tarihli tüzük hükümlerinin yetersizliğidir. Belirtilen açıklamada, tıp alanında gerçekleşen olağanüstü gelişmeler karşısında bu tüzüğün gelişmelere cevap vermediği ve ayrıca tıp alanının dışılık ve ebelik gibi bazı dallarına cevap veren bir hüküm taşımadığı vurgulanmıştır. Bu boşluğun doldurulması ve halk sağlığı açısından önemi büyük olan bu meslek guruplarının, devletin kontrolü altında gelişmesinin önemi üzerinde durulmuştur. Kanun tasarısı hazırlanırken, gelişmiş ülkelerdeki benzer tasarımlardan da yararlanılmıştır²¹.

Kanunun birinci bölümünde doktorlarla ilgili hükümlere yer verilmiştir. Bu bölümde doktorluk yapabilme, hasta muayene edebilme koşulları, özel muayenehane açma ve kapatma koşulları, çeşitli kurumlarda görevlendirilecek doktorların nitelikleri, ameliyat yapma koşulları ve aykırı

¹⁵ Düstur; 3. Tertip, VII, 1926, s. 1644-1666.

¹⁶ Meliha Özpekcan, *Türkiye Cumhuriyetinde Sağlık Politikaları (1923-1933)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1999, s. 156.

¹⁷ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Dönem II. Toplantı 81, XXIV (1926), s. 8-9.

¹⁸ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Dönem II. Toplantı 54, XXXI (1927), s. 72-74.

¹⁹ Düstur; 3. Tertip, VIII, 1927, s. 109-113.

²⁰ “Sağlık” *Cumhuriyet Dönemi Sağlık Ansiklopedisi*, VII, s. 1721.

²¹ Özpekcan, a.g.e. , s. 147-148.

davranışı bulunan doktorlara uygulanacak cezalar belirtilmektedir²². Yasanın bu maddesi ile hekimlere özel muayenehane açma yetkisi tanınmıştır. Bu durumun en önemli nedeni, ekonomik koşullardan kaynaklanmıştır. Yasada hekimlik bir sanat dalı sayılmış, hekimi devlet düzeninde tutabilmek için böylesine bir çözüme gidilmiştir²³.

İkinci bölüm dış doktorları ve dişçilerle ilgili hükümler içermiş, üçüncü bölüm ebelerle ilgili, dördüncü bölüm sünnetçilerle ilgili, beşinci bölüm hastabakıcı, hemşireler konusunda olup, altıncı bölüm ise genel hükümleri içermiştir. Doktor, diş doktoru, dişçi ve ebelerin bu kanunda belirtilmeyen ve diğer kanun ve tüzüklerle kendilerine verilmiş olan tüm görevleri yapmakla yükümlü oldukları, doktor, diş doktoru ve dişçilerin yapacakları her tür işlemde hastanın olurluğunu alma zorunda oldukları, hastalarla olan ücret anlaşmazlıklarının nasıl çözümleneceği, defter tutma zorunluluğu, ölenlerin diploma ve belgelerine uygulanacak işlemler, Türkiye’de (Müktesep) hak sahiplerinin mesleklerini bu kanun doğrultusunda sürdürebilecekleri ve Kanununun Sıhhiye, Adliye ve Maarif Vekillerince yürütüleceği belirtilmektedir.²⁴

Dönemin diğer önemli gelişmesi ise Merkez Hıfzıssıhha Kurumu’nun oluşturulması ile ilgili kanunun yürürlüğe girmiş olmasıdır²⁵. Meclise gelen tasarıya göre; halk sağlığının korunması için bilimsel gelişmelerin izlenmesi gerektiği, bu yüzden de uzmanlardan oluşan bir kuruma ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. Bilimsel araştırmalar için Sıhhiye Vekâletinin teknik bir birimi olarak Hıfzıssıhha kurumunun oluşturulması uygun görülmüş, bunun ülkemizde salgın hastalıklarla mücadele konusuna da büyük yarar sağlayacağı söylenmiştir.

Ayrıca Ankara’da kurulacak bu kurumun en modern cihazlarla donatılacağı, böylece hem dışarıdan gelen her türlü ilacın kontrol altına alınacağı hem de teknik gelişmeleri izlemeye yetersiz kalan hekim ve hekim adaylarının buradan yararlanabileceği belirtilmiştir. Tasarı 17 Mayıs 1928 günü Meclis oturumunda kabul edilmiştir. Bu kanun çerçevesinde Sivas ve Ankara’daki kimyahaneler birleştirilerek hıfzıssıhha kurumu oluşturulmuştur. Burada kimya, bakteriyoloji, immünobiyoloji ve farmakoloji (ilaç bilimi) bölümlerinden oluşan birimler oluşturulmuş ve ilk etapta 14 uzman ile 40 yardımcı görevlendirilmiştir²⁶. Yapılan bu çalışmaya karşın, 1925 yılı ile 1930 Yılı arasındaki 5 yıllık dönemde vekâletin bütçesinde kayda değer bir artışın olmadığı hatta bir miktar azalmaya gidildiği görülmüştür. 1930 yılı bütçesi 222.700.000 lira olarak belirlenmiş, bunun 4.500.000 lirası Sağlık Bakanlığı için ayrılmıştır. İçerisinde Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı’na ayrılan pay da düşmüştür. Yani Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı’nın genel bütçe içindeki payında da düşme görülmüştür²⁷. Bakanlığa göre az bütçe ayrıldığı bu yıl içerisinde çok önemli bir yasanın yürürlüğe girdiği görülmektedir.

Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, 17 Nisan 1930 tarihinde Mecliste onaylanan bir yasa ile on beş bölüm ve 309 maddeden oluşmuştur²⁸. Kanunun ilk kısmına göre; memleket sağlık şartlarını düzeltmek ve gelecek neslin sağlıklı olarak yetişmesi için halkı tıbbi ve sosyal yardımdan faydalandırmak, devlet hizmeti sayılmıştır. İkinci kısımda, genel sağlık ve sosyal yardım hizmetlerine ait devlet görevlerinin, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından yerine getirilmesi ve özel idarelerle belediyelere ve diğer mahalli idarelere bırakılan hizmetlerin denetlenmesi işi belirlenmiştir. Millî savunma örgütüne ait sağlık işleri ayrı olmak üzere bütün sağlık ve sosyal yardım işlerinin sorumlu ve denetçisi bu Bakanlık’tır hükmü getirilmiştir. Üçüncü kısım ise; şehir, kasaba ve köylerdeki sağlık ve sosyal sağlık hizmetleri, belediyeler, özel idareler ve diğer bazı mahalli idarelerce yürütülen sağlık işleri konusunda Sağlık Bakanlığı’nın özellikle bu

²² BCA, Fon Kodu: 030. Dosya No:10.0.0 Belge No: 6.34.13

²³ *Cumhuriyet Dönemi Sağlık Ansiklopedisi, Sağlık Maddesi*, Feridun Nafiz Uzluk, C.VII, Medipol Yayınları, Ankara, 1999

²⁴ *Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarzı İcrasına Dair 11 Nisan 1928 tarih ve 1219 numaralı Kanun ve Etibba Odaları Nizamnamesi*, SİMV Yayınları, İzmir, 1940, s. 3-26, *Sıhhiye Mecmuası*, 14 (Yıl 4, Mayıs 1928), s.1-13.

²⁵ BCA, Fon Kodu. 041. Dosya No: 10.0.0 Belge No: 7.44.12

²⁶ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Dönem III. Toplantı 76, IV (1928) s. 169- 170.

²⁷ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Dönem III. Toplantı 60, XIX, (1930), s. 100- 101.

²⁸ BCA, Fon Kodu: 041. Dosya No:10.0.0 Belge No: 7.39.9

idarelere rehber olmak üzere bazı mahallerde örnek kuruluşlar açması kararlaştırılmıştır²⁹. Böylelikle Türkiye'deki sağlık işlerinin kontrol altına alınarak, kanunlara bağlanması kararlaştırılmıştır. Buna göre halen uygulamada olan hükümlerin Osmanlı Devleti döneminde hazırlandığı için güncelliğini yitirdiği ve halk sağlığına hizmet edemediği belirtilmiştir. İlgili yasa ile bu açığın kapatılması ve sağlık örgütlenmesinin sınırlarının genişletilmesi amaçlanmıştır. Artık ilçelerin yanı sıra nahiyelere de hizmet götürülerek, hükümet tabiplerinin yanında birer sağlık memurunun da görev yapacağı belirtilmiştir³⁰.

1930 yılında çıkarılan bir başka önemli yasa ise eczacılara etibba odalarına kayıt olma şartının getirilmesidir. 4 Haziran 1930 tarihli kanunla etibba odaları bulunan bölgelerde meslek yapan her eczacıya, etibba odalarına kayıt olma ve seçimlerine katılma zorunluluğu getirilmiş, sağlık hizmetlerinin uzun süre kesintiye uğramaması için eczacıları meslekten uzaklaştırma cezalarının üç ayı geçmeyeceği kabul edilmiştir³¹.

Doktorların çalışma prensiplerini belirleyen önemli bir gelişme ise “ Zorunlu Hizmetin Kaldırılmasına İlişkin Kanun” un kabulü olmuştur³². Kanunun gündeme geldiği 1932 yılına değin, devlet tarafından okutulan yatılı okul öğrencilerinin yanı sıra kendi imkânlarıyla okuyan gündüzlü tıp öğrencilerine de zorunlu hizmet şart koşulmuştur. Ancak koşulların değişmesi ile ailelerin çocuklarını çok uzun yıllar öğretime göndermekten çekindikleri, ayrıca yatılı tıp öğrenci yurdundan mezun olanların sayılarının gün geçtikçe artmasına karşın, gündüzlü öğrenci sayısının belirli sayıda kaldığı açıklanmıştır. Böylece gerek yatılı tıp öğrenci yurdundan çıkan doktorların hükümet doktorluğundaki açığı kapatmada yeterli olacağı ve gerek ekonomik durum nedeniyle, gündüz okuyan doktorların bir kısmının devlet memurluğunu tercih edeceği, böylece sağlık hizmetlerinde de aksama olmayacağı düşünülmüştür. Bu tasarının diğer bir amacı olarak da tıp öğrenimine ilginin artması gösterilmiştir. Görülmektedir ki dünya ekonomik bunalımının etkisi ile devlet sağlık işlerini kendi kontrolüne almayı ve bu alandaki ihtiyacı gidermeyi amaçlamıştır³³.

Sağlık personeliyle ilgili bir başka önemli ve devletin sağlık alanındaki sosyal sorumluluğunu belirleyen yasa da 1936 tarihli “ Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Teşkilat ve Memurin Kanunu” dur³⁴. Bu kanuna göre; Bakanlık, Bakanlar Kurulu'na üye bir Bakan'ın emir ve idaresi altında olup, devlet hizmetleri arasında memleketin sağlık koşullarını düzeltmek ve milletin ferdi ve sosyal sağlığına zarar veren etkenlerle mücadele ve gelecek nesillerin sağlıklı olarak yetişmesini temin ve halkı sağlık ve sosyal yardıma kavuşturmak ve iskân işlerini görmek için kanunlarla kendisine verilen görevleri yapmakla sorumlu tutulmuştur. Özellikle Hıfzıssıhha Kanunu ile Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Teşkilat ve Memurin Kanunu, Refik Saydam döneminde çıkarılmış olan ve devleti sağlık alanındaki tüm düzenlemelerin merkezine yerleştiren önemli kanunlardır³⁵.

Sağlık hizmetlerinin taşra da örgütlenebilmesi ve işleyişin sağlanabilmesi için ise 3017 sayılı kanuna göre; ilin en büyük sağlık idarecisi ve Vali'nin sağlık danışmanı olarak Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Müdürü görevlendirilmiş olup, Bakanlığa bağlı tüm kuruluşların işlemlerinden sorumlu olmuş ve ilgili yasal çerçevede görevlerini yapmıştır³⁶.

2.2. Dr. Refik Saydam'ın Sağlık Bakanlığı Döneminde Yapmış Olduğu Hizmetler

Sağlık hizmetlerinin modern anlamda bir devlet görevi olarak ele alınması Milli Mücadele'nin başlangıcında Ankara'da kurulan ilk hükümet bünyesinde gerçekleşmiş, 2 Mayıs 1920 tarihinde 3

²⁹ Nevzat Eren- Zafer Öztekin, *Sağlık Ocağı Yönetimi*, Ankara, 1993, s. 3.

³⁰ Eren Öztekin, *a.g.e.* s. 4.

³¹ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Dönem III. Toplantı 69, XX, 1930, s. 47.

³² BCA, Fon Kodu: 041. Dosya No:10.0.0 Belge No: 110.66.28

³³ Burada Amerika merkezli 1929 ekonomik bunalımı ve etkileri söz konusudur. Bu politika, aynı dönemde ekonomik alanda da gündeme gelecek olan ve ifadesini I. Beş Yıllık Sanayi Planı ile bulacak Devletçilik ilkesine uygundur.

³⁴ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Kavanin Mecmuası*, Devre V, İçtima Senesi:1, C. XVI, Ankara, 1936, s.889.

³⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, İçtima Senesi 6, C.5, Yıl 1936, s.189.

³⁶ *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, s. 53-57.

sayılı kanunla Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti kurulmuştur³⁷. Vekâletin başlıca amacı koruyucu ve tedavi edici hekimlik hizmetlerini düzenlemek, sosyal yardım çalışmalarını yürütmek, serbest hekimlik ve eczacılık faaliyetlerini denetlemektir³⁸. İlk Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekili Dr. Adnan Bey'dir. 10 Mart 1921'de Dr. Adnan Bey'in vekillikten ayrılması üzerine bu göreve gelen Dr. Refik Bey, Sıhhat Vekâleti bütçesinin TBMM'deki müzakeresi esnasında, ülkemizde görev yapacak doktorların bulunduğunu ancak bu doktorların çalışacağı mekânların az sayıda olduğunu dile getirmiş, mevcut hastanelerin de bakımsızlığını ve yetersizliğini vurgulamıştır. Özellikle Anadolu'daki bu aksaklığın giderilmesi için çok büyük bir emek gerektiğinin ifade ederek, bu çalışmanın önce bir kısmının tamamlanıp kalanın daha sonraki bir zaman dilimine bırakılmasının yanlış olacağını söylemiştir. Dr. Refik Bey, yapılacak çalışmanın bir defada ve köklü bir şekilde uygulanmasını önermiştir³⁹.

Cumhuriyet döneminin ilk Sağlık Bakanı olan Dr. Refik Bey, 1923 tarihinde 560 Doktor, 554 Sağlık memuru, 136 ebe, 69 hastabakıcı hemşire ve 4 eczacı ile sınırlı olan sağlık çalışanları ile tüm yurttaki sağlık hizmeti vermeye çalışmıştır. Amaç, halk sağlığını en iyi şekilde korumak ve yalnız şehirlere değil, tüm köylere kadar sağlık hizmeti götürabilmektir. Bu nedenle Dr. Refik Saydam, devlet sağlık teşkilatında çalışacak elemanların yetişmesi, onların tayin işlemlerinin düzenlenmesi, kanun ve nizamların hazırlanması ve bütçe işleri ile ilgili çalışmalar ve düzenlemeler yapmıştır⁴⁰. O dönemde İstanbul'daki tek tıp fakültesindeki eğitim harcamalarını karşılayacak yeterli sayıda lise mezunu bulunmayışı üzerine Dr. Refik Bey bazı tedbirler almıştır. Tıp öğrenci yurtları açarak, öğrencilerin okuma ve yazma giderlerini karşılamıştır. Böylece tıp eğitimi gören öğrenci sayısı artmıştır. Ayrıca Dr. Refik Bey tıp fakültesini bitirenlere zorunlu hizmet kuralı getirerek, devletin doktor ihtiyacını gidermiştir⁴¹. Doktorların yurt dışında çalışma imkânlarının kısıtlı olması da Türkiye'de doktor sayısının azalmamasını sağlamıştır⁴².

Dr. Refik Bey'in sağlık hizmetlerinin sunulmasında benimsediği temel ilke koruyucu hizmetlere öncelik verilmesidir. Ona göre, hekimlerin ve bakanlığın asıl sorumluluğu, hastaları iyileştirmekten çok sağlıklı olanların bu durumlarının korunmasıdır. Bu düşünce ile tedavi edici hizmetlerin hükümetlerin değil, yerel yönetimlerin görevi olduğu belirtilmiş, hükümetin bu konuda yerel yönetimlere yol göstermesi amaçlanmıştır. Dr. Refik Bey, belediyelere hastane işletmesi konusunda eğitici örnekler olması amacıyla, Ankara, İstanbul, Sivas, Erzurum ve Diyarbakır'da "Numune" hastanelerini açmıştır⁴³. O dönemde koruyucu hizmetlerde özellikle kırsal bölgelerde çalışabilecek personelin yetersizliği önemli bir sorundu. Ebe, Hemşire ve Kadın Sağlık Personelinin yetiştirilmesi konusunda, Dr. Refik Saydam'ın yeterli çaba göstermediği yönünde eleştiriler vardır. Bu konuyu o günün şartlarında değerlendirmek gereklidir. Temel eğitim almış genç kızların sayısı çok azdır. Ayrıca kadınların bu işlerde çalışmaları da toplum tarafından yadırganmaktadır. Bu nedenle Dr. Refik Saydam, erkekleri eğitmek üzere "*Sağlık Memurluğu Sınıfını kurmuştur*"⁴⁴.

Dr. Refik Bey'in önemli bir diğer hizmeti de Heybeliada Sanatoryumunun kuruluşudur. Sanatoryum yapma atılımı ilk olarak Sultan II. Abdülhamit döneminde görülmüştür. Etfal Hastanesi'nden sonra bir de sanatoryum kurmak istemiş ancak bu istek gerçekleşmemiştir. Ülkemizde açılan ilk sanatoryum, 1924'te Dr. Refik Bey'in Sağlık Bakanlığı sırasında açılan

³⁷ 1945'te Anayasa Terimlerinin Türkçeleştirilmesi ile Vekâletin adı Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı olarak değiştirilmiştir.

³⁸ Toktamış Ateş, *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul, 2002, s. 205.

³⁹ Süreyya Kadri Gül, "Dr. Refik Saydam" Poliklinik Aylık Tıp Mecmuası, No:61, İstanbul 1938, s. 252.

⁴⁰ *Sıhhiye Mecmuası Fevkalade Nüshası*, Türkiye Cumhuriyeti Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti Yayını, Ankara 1942, s. 16-17.

⁴¹ Münevver Bertan - Çağatay Güler, *Halk Sağlığı Temel Bilgiler*, Ankara, 1997, s. 382.

⁴² Fişek, a.g.e. s. 160.

⁴³ Bertan Güler, a.g.e. , s. 382.

⁴⁴ Bertan Güler, a.g.e. , s. 383.

Heybeliada Sanatoryumu'dur.⁴⁵ Sağlık ve yardımcı sağlık personelinin görev ve yetkilerini belirtmek amacıyla çalışmalar yapılmış, 11 Nisan 1928'de "Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun"⁴⁶ çıkarılmış ve bunu 1930'da Umumi Hıfzıssıhha Kanunu izlemiştir.⁴⁷ Daha önce belirtildiği gibi Dr. Refik Bey, 1929 senesinde Avrupa ve Amerika'da yaptığı incelemelerden sonra yurda dönmüştür. Avrupa ve Amerika'da edindiği izlenimler ve buralarda uygulanan başarılı halk sağlığı hizmetleri onu etkilemiştir. Dr. Refik Bey, bu uygulamaların Türkiye Cumhuriyeti'nde de tatbik edilmesi amacıyla Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun çıkarılması için çalışmıştır. 1930 yılında çıkarılan 1539 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu bu dönemin en önemli olayı sayılabilir.⁴⁸ İçinde 309 madde olan bu yasa ile sağlık hizmetleri devletin yükümlülük ve gözetimi altına sokulmuştur. Bu yasaları, 1936'da Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Teşkilat ve Memurin Kanunu'nun kabul edilmesi izlemiştir. Çıkarılan kanunlarla doktor ile hasta arasındaki sorumluluk ilişkisinin azalması, doktorun devlet adına hareket eden Profesyonel haline gelmesi, sağlık hizmetinin devlet görüşü oluşu sağlanmıştır.⁴⁹

Dr. Refik Bey, Türk kadınının her alanda olduğu gibi eczacılık alanında da başarılı olabileceği düşüncesi ile Darülfünun yönetimi ile görüşmeler yapmış, kız öğrencilerin Eczacı Mektebine alınmasını sağlamıştır.⁵⁰ Sıtma, frengi, trahom ve diğer sosyal hastalıklarla mücadele etmek, doğum ve çocuk bakımevleri açmak, sağlık ve sosyal yardım teşkilatını köylere kadar götürmek Dr. Refik Bey'in diğer önemli hizmetlerindedir. Hastalıklarla mücadelede "Dikey Örgütlenme" ilkesinden hareketle, her hastalık için bir örgüt kurulmuştur. Bu sistemde, illerde valilerin sorumluluğunda il müdürleri, ilçelerde kaymakam sorumluluğunda hükümet tabipleri görev yapmışlardır.⁵¹ Dr. Refik Bey, bu konuların tümünde başarılı çalışmalar yapmıştır. Ancak, tek başına Merkez Hıfzıssıhha Müessesesinin kurulması bile Dr. Refik Bey'in Türkiye Cumhuriyeti'ne ne büyük hizmetlerde bulunduğu göstermektedir.⁵²

2.3. Merkez Hıfzıssıhha Müessesinin Kurulması ve Faaliyetleri

Halk sağlığı hizmetlerini önemli bir kısmını koruyucu sağlık hizmetleri teşkil etmektedir. Gelişen teknik ve sanayi, nüfusun hızlı artması, hızlı şehirleşme beraberinde alt yapı eksikliğini getirmiştir. Eğitim yeterli olmaması, beslenme yetersizliği ise sağlık sorunlarının artmasına neden olmuştur. Bu noktada koruyucu sağlık hizmetleri önem kazanmıştır. Bulaşıcı ve salgın yapan hastalıklarla savaşmak, aşı ve serum uygulamaları ile mümkün olmuştur. Toplumun hastalıklara karşı dirençli kılınmasında, tüketilen gıda maddelerinin denetimi önemli rol oynamıştır. Ayrıca insan sağlığı ile ilgili her türlü laboratuvar çalışmaları ve kullanılan ilaçların kontrolleri de önemlidir.⁵³

Ülkemizde aşılama çalışmaları, 1892'de İstanbul'da Aşıhanenin kurulmasıyla başlamıştır. Bunu daha sonra 1894'de Nişantaşı'nda bir konakta kurulan Bakteriyoloji Müessesesi ve 1900 yılında Etfal Hastanesi'nde kurulan bir laboratuvar da yapılan çalışmalar izlemiştir. Bu dönemde çiçek ve kuduz aşıları, kızıl ve difteri serumları hazırlanmıştır. 1914'te Sahra Genel Müfettiş Muavini olan Dr. Refik Bey, İstanbul Bakteriyoloji hanesini yeniden yapılandırmıştır. 1916'da İzmir, 1917'de Sivas ve Şam Bakteriyoloji haneleri kurulmuştur. Bu kuruluşlarda I. Dünya Savaşı

⁴⁵ Esin Kâhya-Ayşegül D. Erdemir, *Bilimin Işığında Osmanlı'dan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları*, Ankara, 2000, s. 322, 323.

⁴⁶ *Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun*, T.C.3.Mıntika Etibba Odası Neşriyatı, İstanbul,1930, s. 1-34.

⁴⁷ *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, s. 40.

⁴⁸ *Umumi Hıfzıssıhha Kanunu*, T.C. Başvekâlet Müdevvenat Müdürlüğü Neşriyat Şubesi Yayını, Ankara 1930, s. 33-34.

⁴⁹ *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, s. 41.

⁵⁰ Faruk Önger, "Dr. Refik Saydam'ın Türk Eczacılığına Yaptığı Hizmetler", Dr. Refik Saydam 1881- 1942 Ölümünün 40. Yıl Anısına, Ankara, 1968, s.134.

⁵¹ Ayşe Yiğit Şakar, *Türkiye'de Sağlık Hizmetleri ve Sağlık Harcamaları*, İstanbul, 1999, s. 42.

⁵² A.Y. Şakar, *Türkiye'de Sağlık Hizmetleri ve Sağlık Harcamaları*, s. 43.

⁵³ Uğur Gönülalan, Murat Dizbay, Gül Ruhsar Yılmaz, Fatih Bakır, Banu Bayar, Tahir Uzunmehmetoğlu-Nilgün Özen-Oktay Cansız, "Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Kuruluşu ve Tarihçesi", S.1, T.C. Sağlık Bakanlığı Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2002, s. 4.

yıllarında ordunun aşı ve serum ihtiyacına yönelik yoğun çalışmalar yapılmıştır⁵⁴. İstiklal Harbi'nde (1918-1923) Bakterioloji hane, çalışmalarını arttırarak ürettiği aşı ve serumları her hafta muntazam olarak Hilâl-i Ahmer aracılığı ile Anadolu'ya göndermiştir⁵⁵. Dr. Refik Bey, 1925 yılında ele alınan Bakanlık çalışma programında merkez Hıfzıssıhha müessesesinin kurulmasını öngörmüştür. Hıfzıssıhha müessesesi, halk sağlığı ile yakından ilgilenerak hastalık ve salgınlarm önüne geçecek, bütün biyolojik maddeleri üretecektir. Gerekliğinde devlete sağlık hizmetlerinde yardımcı olacaktır. Bu programda aynı zamanda sağlık personeli yetiştirmek ve mevcut personeli eğitmek amacıyla bir Hıfzıssıhha Okulu açılması da planlanmıştır⁵⁶. Dr. Refik Bey'in Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunduğu 17. 5. 1928 gün ve 1267 sayılı yasa tasarısıyla Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletine bağlı olarak Merkez Hıfzıssıhha Müessesesinin kuruluşu sağlanmıştır⁵⁷. Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi binasının inşaatı 1929 yılında başlamış ve 1933 yılına kadar sürmüştür. İnşaat için bir buçuk milyon lira harcanmıştır.

Koruyucu sağlık hizmetlerine büyük katkıları olan Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi kuruluşundan itibaren koruyucu hekimlikte büyük rol oynamıştır. Kuruluşundan bir yıl sonra üretilen serum miktarı ülke ihtiyacını karşılamaya yetmiştir. Serum ithaline gerek kalmamıştır. 1933 yılında kuduz aşısı üretimine geçilmiştir. 1934 yılında İstanbul'daki aşı hane, Ankara'daki Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi bünyesine nakledilmiştir ve çiçek aşısı üretimi ülke ihtiyacını karşılayacak düzeye gelmiştir⁵⁸.

1935 yılında ise Farmakoloji Şubesi kurularak yerli ve yabancı ilaçlar ile diğer hayati maddelerin üretimine geçilmiştir. 1936 yılında Hıfzıssıhha Mektebi açılmış, 1937 yılında kuduz serumu üretilmeye başlanmıştır. Bu dönemde Yunanistan'a, Suriye'ye, Irak'a tetanoz ve difteri serumları, Çin'deki kolera salgını sırasında da bu ülkeye bir milyon kişiye yetecek kadar kolera aşısı gönderilmiştir.

Hıfzıssıhhanın kurucusu olan ve halk sağlığı konusunda çok önemli hizmetleri bulunan Dr. Refik Saydam'ın 1942 yılında vefatından sonra, TBMM, merhumun anısına 10 Ağustos 1942 gün ve 4288 sayılı yasa ile Merkez Hıfzıssıhha Müessesesine T.C. Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi adı verilmiştir⁵⁹. Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi onun ölümünden sonra da çalışmalarına devam etmiş, 1947 yılında, biyolojik kontrol laboratuvarı kurulmuş ve enstitü bünyesinde bir aşı istasyonu açılmıştır. Ayrıca aynı yıldan itibaren deri içi BCG aşısı üretimine geçilmiştir⁶⁰.

1948 yılında ülkemizde ilk olarak boğmaca aşısı üretimine başlanmış, aynı yıl içerisinde Viroloji ve Virüs Aşılıarı Şubesi kurulmuş bu çalışmalar doğrultusunda ilk defa influenxa virüsü, New-Castle virüsleri ve tavuk vebasası üzerine araştırmalar yapılmıştır. 1950 yılında influenxa Laboratuvarı bölgesel influenxa merkezi olarak Dünya Sağlık Örgütü tarafından tanınmıştır⁶¹.

Bugün Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü'ne bağlı olarak hizmet veren Adana, Diyarbakır, Erzurum, İstanbul ve İzmir de Bölge Hıfzıssıhha Enstitüleri mevcut bulunmaktadır. Bu Enstitülerde Aşı ve Serum üretimi dışında kalan, halk sağlığı ile ilgili çeşitli laboratuvar araştırma ve incelemeler yapılmaktadır⁶².

⁵⁴ Gönülalan, Dizbay, Yılmaz, *a.g.e.*, s. 5.

⁵⁵ *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, s.142.

⁵⁶ Gönülalan, Dizbay, Yılmaz, *a.g.e.*, s. 6.

⁵⁷ BCA, Fon Kodu: 041. Dosya No: 10.0.0 Belge No: 177.39.19

⁵⁸ Erdem Aydın, *Türkiye'de Sağlık Teşkilatlanması Tarihi*, Ankara, 2002, s. 112.

⁵⁹ BCA, Fon Kodu: 041 Dosya No: 10.0.0 Belge No: 250.35.29

⁶⁰ Feridun Firik, *Cumhuriyet Devri Sağlık Hareketleri 1923-1963*, Ankara, 1983, s. 21.

⁶¹ Şakar, *a.g.e.* s. 47.

⁶² Dr. Refik Saydam, *Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Sağlık Propagandası ve Tıbbi İstatistik Genel Müdürlüğü*, Ankara, 1982, s. 39- 40.

2.3.1. Merkez Hıfzıssıhha Mektebi'nin Açılması

Hıfzıssıhha Mektebi'nin kuruluşu ile ilgili karar, 17.5.1928 gün ve 1268 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Hakkında Kanun'da yer almışsa da, okulun fiilen kuruluş tarihi 23 Haziran 1936'dır⁶³. 1936'da neşredilen Sıhhi Teşkilat Kanunu Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâletinin faaliyet sahasını şu suretle çerçevelemektedir: “Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti; İcra Vekilleri Heyetine dâhil bir vekilin emir ve idaresi altında olup ve devlet hizmetleri arasında memleketin sıhhi şartlarının ıslah ve milletin ferdi ve ictimai sıhhatine zarar veren amirlerle mücadele ve gelecek nesillerin sıhhatli olarak yetişmesini temin ve halkı sıhhi ve ictimai muavenete ulaştırmak ve iskân işlerini görmek için kanunlarla kendilerine verilen vazifeleri yapmakla mükelleftir.”

Bu dilekleri sağlam ve doğru bir şekilde yapabilmek için çizilen çalışma programının ana hatlarında şunlar göze çarpmaktadır.

- a. Devletin sıhhat teşkilatını tevsi etmek.
- b. Fazla miktarda doktor yetiştirmek.
- c. Numune hastaneleri açmak.
- d. Ebe yetiştirmek.
- e. Küçük sıhhiye memuru yetiştirmek
- f. Çocuk bakım ve doğum evleri açmak.
- g. Verem sanatoryumu açmak.
- h. Sıtma ile mücadele etmek.
- i. Frengi ve diğer ictimai hastalıklarla mücadele etmek.
- j. Trahom ile mücadele etmek.
- k. Sıhhi ve ictimai teşkilatı köylere kadar götürmek.
- l. Sıhhi ve ictimai kanunlar yapmak⁶⁴.

bunlara ilave olarak, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesinin teşkili, Devlet teşkilatına, milletimizin hayat ve sıhhatine müessir olacak esasları telkin edecek olan Hıfzıssıhha Mektebinin tesisidir. On beş senelik Cumhuriyet tarihinde programın bir dakika şaşmadığını ve halkın hakiki ihtiyaçlarını dâima göz önünde tutularak düzenli yaşadığını görmekteyiz. Atatürk bu mesaiyi hassasiyetle takip etmiş her yıl açılış nutuklarında hükümete yeni direktifler vermiştir⁶⁵.

M. Kemal Atatürk Kasım 1937'de yaptığı konuşmada hıfzıssıhhanın on beş yıllık çalışmasını şöyle övmüştür; “*Kendine, inkılâbın ve inkılâpçılığın çeşitli ve hayati vazifeler verdiği Türk vatandaşının sağlığı ve sağlamlığı, her zaman üzerinde dikkatle durulacak milli meselemizdir. Sağlık ve Sosyal Yardım Vekâletinin bu mevzu üzerindeki sistemli çalışmaları, bizleri memnun edecek mahiyette inkişaf etmektedir. Aynı vekâlet, kendine verdiğimiz göçmen işlerini de sosyal ve ekonomi politikamıza uygun olarak başarı ile görmektedir. Vekâletin “Sağlam ve gürbüz nesil, Türkiye'nin mayasıdır” prensibini pekiyi değerlendirerek çalışmakta olduğunu takdire değer bulurum.*” demiştir⁶⁶.

Bu hedef doğrultusunda Merkez Hıfzıssıhha Mektebi'nin açılışında konuşan Dr. Refik Saydam, doktorluk mesleğinin toplum hayatında çok önemli bir yere geldiğini söylemiş, ihtiyarlanmanın insan yaşamında kaçınılmaz olduğunu ancak sağlığı koruyucu tedbirlerin alınması ile sağlıklı ve uzun yaşamanın mümkün olabileceğini belirtmiştir. Medeni dünyada bu konu ile ilgili çalışmalar yapıldığını ifade ederek, koruyucu sağlık hizmetlerini Türk halkına sunmanın, Türk doktorlarının görevi olduğunu vurgulamıştır.

⁶³ BCA, Fon Kodu: 041. Dosya No:10.0.0 Belge No: 940.11.1

⁶⁴ Dr. Refik Saydam, *Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Sağlık Propagandası ve Tıbbi İstatistik Genel Müdürlüğü*, Ankara, 1982, s. 21.

⁶⁵ A. Süheyl Ünver, *Tıp Tarihi I*, İstanbul, 1938, s. 116.

⁶⁶ A. Afet İnan, *M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*, İstanbul, 1971, s. 46.

İlk aşamada doktorun hastasına vereceği güven duygusunun öneminden söz eden Dr. Refik Saydam, doktor ile hastanın çok yakınlaşabileceğini belirtmiş, doktorun görevinin mevcut hastalığı tedavi etmekten ziyade, ağırlıklı olanların bu durumlarını muhafaza etmeleri yönünde çalışmalar yapmak olduğunu anlatmıştır. Türk Devletini halk sağlığı konusunda tedbirler almakla mükellef olduğunu belirten Dr. Refik Saydam, Hıfzıssıhha Mektebi'nin bu amaçla kurulduğunu söylemiştir⁶⁷. Hıfzıssıhha Mektebi, 23 Haziran 1936 tarihinde 3017 sayılı kanunla açılmıştır.⁶⁸.

SONUÇ

Cumhuriyet'in ilk yıllarında gerçekleştirilen sağlık hizmetleri her ne kadar Osmanlı dönemi ile bir devamlılık arz etse de bu dönemin kendisine has yenilikçi koşullarından olumlu anlamda etkilenmiştir. Yeni kurulan Cumhuriyet yönetimi hem daha gönülden hem de daha coşkulu bir ruhla bu işe sarılmıştır. Atatürk'ün henüz 1920 Eylül'ünde bahsettiği halkçı devlet anlayışı belki de en çok sağlık politikaları ile kendisini ifade etme şansı bulmuştur. Ancak tüm bu anlayışa etki eden bir diğer önemli gelişme de Dr. Refik Saydam'ın Sağlık Bakanlığı görevini yürütmesidir. Dr. Saydam, Bakanlık görevini yürüttüğü dönemki politikalarıyla Türkiye'de sosyal devlet anlayışının sağlık alanındaki en iyi örnekleri verilmekle kalmamış ilerleyen yıllarda uygulanacak sağlık hizmetlerinin de temelini oluşturmuştur. Dr. Refik Saydam Milli Mücadele döneminde görev almış, Erzurum ve Sivas Kongrelerine katılmış, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasında Mustafa Kemal Paşa ile birlikte hareket etmiş, 1920'de Büyük Millet Meclisin' de yer almıştır. Dr. Refik Saydam'ın bu noktaya gelmesinde, yaptığı çalışmaların, sergilediği politik tavrın ve kurmuş olduğu ilişkilerin büyük rolü olduğu görülmektedir.

Dr. Refik Saydam, Cumhuriyet döneminin en uzun süre ile görev yapan Sağlık Bakanı'dır. Bakanlığı döneminde önemli çalışmalara imza atmıştır. Devletin sağlık teşkilatını kurmuş, doktor ve sağlık memuru yetiştirmeye önem vermiş, Numune Hastaneleri ve Verem Sanatoryumu'nu açmış, sağlık ve sosyal kanunları çıkarmıştır. Bu şekilde Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında adım adım, yasalarla ulus devlet yaşamına geçilmesine önemli katkıda bulunmuştur. Saydam, halk sağlığı konusunda çok önemli çalışmalar yapmıştır. Kurmuş olduğu Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü'ne ölümünün ardından TBMM tarafından T.C. Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi adı verilmiştir.

KAYNAKÇA

Ansiklopediler

Cumhuriyet Dönemi Sağlık Ansiklopedisi, Sağlık Maddesi, Feridun Nafiz Uzluk, C.VII, Medipol Yayınları, Ankara, 1999

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi 1923-1973, Dr. Refik Saydam, İsmail ARAR, Uluğ İĞDEMİR, Sami N. ÖZERDİM, S. 4, C. 3, İnkılap Yayınları, İstanbul, 1974

Arşivler

BCA, Fon Kodu: 041 Dosya No: 10.0.0 Belge No: 110.66.28

BCA Fon Kodu: 041 Dosya No: 10.0.0 Belge No: 177.39.19

BCA, Fon Kodu: 041 Dosya No: 10.0.0 Belge No: 250.35.29

BCA, Fon Kodu: 041 Dosya No: 10.0.0 Belge No: 7.39.9

BCA, Fon Kodu: 041 Dosya No: 10.0.0 Belge No: 7.44.12

BCA, Fon Kodu: 041 Dosya No: 10.0.0 Belge No: 940.11.1

BCA, Fon Kodu: 030 Dosya No: 10.0.0 Belge No: 6.34.13

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, İçtima Senesi 6, C.5, Yıl 1936

⁶⁷ Saim Ahmet Erkun, *Türk Tababeti Tarihine Genel Bir Bakış*, İstanbul, 1935, s.11.

⁶⁸ Erdem Aydın, *Türkiye'de Sağlık Teşkilatlanması Tarihi*, Ankara, 2002, s. 79.

F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi 2017-27/1

Düstur; 3. Tertip, VII, 1926, s. 1644-1666.

Düstur; 3. Tertip, VIII, 1927, s. 109-113.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Kavanin Mecmuası, Devre: 5, İçtima:1, XVI, Ankara, 1936

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Dönem II. Toplantı 81, XXIV 1926

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Dönem II. Toplantı 54, XXXI 1927

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Dönem III. Toplantı 76, IV 1928

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Dönem III. Toplantı 60, XIX, 1930

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Dönem III. Toplantı 69, XX, 1930

Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, T.C. Başvekâlet Müdevvenat Müdürlüğü Neşriyat Şubesi Yayını, Ankara 1930

Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun, T.C.3.Mıntıka Etıbba Odası Neşriyatı, İstanbul,1930

Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarzı İcrasına Dair 11 Nisan 1928 tarih ve 1219 numaralı Kanun ve Etıbba Odaları Nizamnamesi, SİMV Yayınları, İzmir, 1940, s. 3-26, *Sıhhiye Mecmuası*, 14 (Yıl 4, Mayıs 1928),

Sıhhiye Mecmuası Fevkalade Nüshası, Türkiye Cumhuriyeti Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti Yayını, Ankara, 1942

Tetkik Eserler

ATEŞ, Toktamış, *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul, 2002

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam Mustafa Kemal, 1919-1922*, İstanbul

AYDIN, Erdem, *Türkiye'de Sağlık Teşkilatlanması Tarihi*, Ankara, 2002

BERTAN, Münevver, Çağatay GÜLER, *Halk Sağlığı Temel Bilgiler*, Ankara, 1997

DOĞANAY, Rahmi, *Teali-i İslam Cemiyeti'nin Beyannameleri*, Elazığ

EREN, Nevzat, Zafer ÖZTEK, *Sağlık Ocağı Yönetimi*, Ankara, 1993

ERKUN, Saim Ahmet, *Türk Tababeti Tarihine Genel Bir Bakış*, İstanbul, 1935

FİRİK, Feridun, *Cumhuriyet Devri Sağlık Hareketleri, 1923-1963*, Ankara, 1983

GÖNÜLALAN, Uğur, Murat Dizbay, Gül Ruhsar Yılmaz, Fatih Bakır, Banu Bayar, Tahir Uzunmehmetoğlu-Nilgün Özen, Oktay Cansız, *"Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Kuruluşu ve Tarihiçesi"*, S.1, T.C. Sağlık Bakanlığı Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2002

GÜL, Süreyya Kadri, *Dr. Refik Saydam, Poliklinik Aylık Tıp Mecmuası*, No: 61, İstanbul, 1938

İNAN, A. Afet, *M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*, İstanbul, 1971

KÂHYA, Esin, Ayşegül D. Erdemir, *Bilimin Işığında Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tıp ve Sağlık Kurumları*, Ankara, 2000

KOCATÜRK, Utkan, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi, 1918-1938*, S. 49, Ankara, 1988

NASUHİOĞLU, İlhami, *Tıp Tarihine Kısa Bir Bakış*, Ankara, 1975

ÖNAL, Sami, *Hüsrev Gerede'nin Anıları Kurtuluş Savaşı Atatürk ve Devrimler*, İstanbul, 2002

ÖNGER, Faruk, *"Dr. Refik Saydam'ın Türk Eczacılığına Yaptığı Hizmetler"*, Dr. Refik Saydam 1881-1942 Ölümünün 40. Yıl Anısına, Ankara, 1968

ÖZPEKCAN, Meliha, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Sağlık Politikaları (1923-1933)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1999

ÖZTÜRK, Kazım, *Türk Parlamento Tarihi TBMM- II. Dönem 1923-1927*, I. Cilt, Ankara, 1950

SAYDAM, Dr. Refik, *Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Sağlık Propagandası ve Tıbbi İstatistik Genel Müdürlüğü*, Ankara, 1982

SAYDAM, Dr. Refik, *1881-1942 Ölümünün 40. Yıl Anısına, Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü Yayınları*, Ankara, 1982

Sağlık Hizmetlerinde 50 yıl, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, No: 442, Ankara, 1973.

ŞAKAR, Ayşe Yiğit, *Türkiye 'de Sağlık Hizmetleri ve Sağlık Harcamaları*, İstanbul, 1999

TEVETOĞLU, Fethi, *Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989

TOKGÖZ, Server Kamil, *"Prof. Dr. Refik Saydam"*, Türk Hıfzıssıhha ve Tecrübi Biyoloji Mecmuası, C. III, T.C. Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Yayını, Ankara, 1943

UZLUK, Feridun Nafiz, *Genel Tıp Tarihi*, Ankara, 1958

ÜNVER, A. Süheyl, *Tıp Tarihi I*, İstanbul, 1938

